

Милан Кострешевих

Теолошки факултет Универзитета у Берну

e-mail: milan.kostresevic@gmail.com

РЕЦЕПЦИЈА ЈАКОВЉЕВЕ ПОСЛАНИЦЕ У ИСТОЧНОЈ И ЗАПАДНОЈ ЦРКВИ

Апстракт: *Јаковљева посланица, која се у складу са тврдњом Густава Адолфа Дајсмана може описати као „енигма Новог завета” из многих је углова јединствен спис у Новом завету. Иако јој недостају јасна размишљања о патњи, смрти и Васкрсењу Исуса Христа, тј. сведочењу историје спасења, она се може сврстати међу најзанимљивије и надахњујуће новозаветне списе у смислу расправе о друштвеној етици и социологији. Ова посланица даје упутства за успешан живот. Она подстиче практично очување вере, мудрог живота и солидарности. Да би изразио своју поруку, аутор посланице користи живахни језик да укратко, сликовито и импресивно изрази одређене теме и да охрабри примаоце да промене мишљење и мотивише их за нову праксу вере. Анализа која је пред нама пружа основне информације о околностима настанка ове посланице и њеним књижевним и теолошким карактеристикама. Она такође има за циљ да представи историју рецепције Јаковљеве посланице од њене прве употребе и њеног прихватања у канон новозаветних књига до данас и подељена је у три дела. Први део ће представити историју раног пријема Јаковљеве посланице и њено укључивање у канон новозаветних књига. У другом делу се говори о разумевању и критикама посланице током реформације. Коначно, у трећем делу ће се укратко описати интересовање за овај спис од 19. века до данас.*

Кључне речи: *Јаковљева посланица, новозаветни канон, рецепција, реформација*

Савремена новозаветна наука бележи интензивно интересовање за теологију, књижевни карактер и околности настанка *Јаковљеве посланице*. Истраживачи се данас у погледу овог списка најчешће баве новим правцима у разумевању овог новозаветног списка и његовог односа са другим канонским и ванканонским ранохришћанским списима. Тако Роберт Ј. Фостер испитује како Јаков користи своје четири фигуре из јеврејске историје и традиције (Аврам, Рава, Јов и Илија), анализирајући њихову заједничку, али и појединачну функцију у тексту. Он долази до закључка да је сваки од ова четири модела, иако на веома различите начине, приказан до својих максималних граница. Кроз ову преданост, сваки од ових узора постао је аутсајдер, и у културном и у историјском контексту. Јаков позива своје читаоце да опонашају ове моделе у својим мање екстремним свакодневним суђењима одбацујући световне вредности и живећи у складу са „новопротумаченом Тором Исуса Христа”.¹ Поред тога Џејсон Куер пружа прву монографску постколонијалну анализу целокупне *Јаковљеве посланице*. Он тврди да је спис „сложено преговарање јудејског идентитета који се суочава и са римским

1 Опширније у: Foster, 2014.

империјализмом и павловском хибридношћу”². Вредна спомена је и студија Џона Пеинтера³ у којој аутор изнова покушава да расветли историјске околности и контексте у којима је *Јаковљева посланица настала*. Ипак, и поред ових савремених истраживања *Јаковљеве посланице* осећа се потреба за јаснијом представом њене рецепције у хришћанској традицији, како на Истоку тако и на Западу, будући да је овај канонски новозаветни спис неретко био запостављен и одбациван.

Прихватање *Јаковљеве посланице* у новозаветни канон

Јаковљева посланица има бурну историју од свог првог појављивања и њеног прихватања у канон новозаветних књига. У науци се воде расправе о питању када је почео пријем овог списка. Књижевна зависност *Јаковљеве посланице* од списка из периода до 150. године попут *Јудине посланице*,⁴ *Прве Климентове посланице*,⁵ *Пастира Јерминог*,⁶ *Дидахија*,⁷ *Варнавине посланице*⁸ и других није доказана. Ови списи такође не претпостављају *Јак* као ауторитет. Такође за период од 150 до 200. године немогуће је пронаћи јасне и недвосмислене доказе о употреби *Јак* и њеном укључивању у новозаветни канон. Апостолски оци вероватно не претпостављају никакво знање о овом спису. Пре 200. Године, према томе, није могуће доказати књижеву употребу *Јак* у другим ранохришћанским списима.⁹ Апокрифни списи, који потичу из *Наг Хамадија*, а који су повезани са *Јак* и који представљају откривења које је дао апостол Јаков (*Тајна књига Јаковљева* [ННС I/2],¹⁰ *Прво откривење Јаковљево* [ННС V/3], *Друго откривење Јаковљево* [ННС V/4], без сумње су играли важну улогу у коначном укључивању *Јак* у канон новозаветних књига, али ниједан од ових списка није експлицитно показао њено познавање.

У новозаветној науци је позната чињеница да је *Јак* дуго времена уживала више пажње на Истоку него на Западу.¹¹ Што се тиче познавања овог списка и његовог укључивања у канон на Истоку, први одређени трагови могу се наћи тек после 200. године. Најранија неоспорна сведочења даје Ориген Александријски док цитира *Јаковљеву посланицу*¹² сматрајући је Светим писмом. Он се позива на *Јак* 2,26 као на

2 Види: Coker, 2015, 3.

3 Види: Painter, 2004.

4 Лик из Јуд 1 („Јуда, слуга Исуса Христа, брат Јаковљев”) усредсређен је на Јаковљеву личност (сигурно, Господњи брат), али не помиње ништа о самом спису.

5 Muβer, 1987, 35–36, претпоставља зависност *Прве Климентове посланице* од *Јаковљеве посланице* и наводи 15 паралелних места. То је мишљење и других аутора, нпр. Mayor, 1892, li–lii.

6 Johnson, 1995, 75–79, верује да *Пастир Јермин* буквално зависи од *Јаковљеве посланице*. Тако нпр. и Mayor, 1892, lxxiv; Moo, 2009, 16.

7 Са мотивом „двосмислености” или „двоструких умова” (као 1,8; 4,8) такође се могу наћи у *Дидахи* (2,4; 5,1), али поред очигледног позивања да се признају грехови у јавности (*Дидахи* 4,14), што више одражава праксу раније цркве него књижевна зависност од *Јак* 5, 16, ови ранохришћански списи деле заједничке моралне опомене са *Јаковљевом посланицом*.

8 Види: Johnson, 1995, 69.

9 Brooks, 1969, 47: „There is no certain or even probable evidence for the use of James prior to the beginning of the third century.” Упореди даље Meinertz, 1905, 55–130; Nienhuis, 2007, 102.

10 Williams, 1996, 29–37.

11 Muβner, 1987, 38–42; Popkes, 2001, 9–11; Allison, 2013, 13–24.

12 Allenbach 1980, наводи 105 могућих навода и алузија на *Јаковљеву посланицу* код Оригена. Међу њима је најмање 38 стварних цитата, од којих 17 садржи директну референцу на *Јак*. Уп. Bemmert, 2017, 513–535, посебно 522. Popkes, 2001, 8 наводи да Ориген цитира делове *Јак*: 1,13.17; 2,26; 3,15; 4,7.10; 5,13.16. Brown, 1997, s. 743, извештава да је Ориген цитирао *Јаковљеву посланицу*

„Писмо“ (Selecta in Psalmos 30,6 [PG 12,1300])¹³ и Јакова означава као „апостола“ (нпр. Commentario rum in Evangelium Joannis 126,4 [GCS 10,570]; Commentaria in Epistolam B. Pauli ad Romanos 9.24 [PG 14.1226]; Homiliae in Josuam 10.2 [GCS 30, 360]; Selecta in Psalmos 65.4 [PG 12.1500]). Иако је сам Ориген уврстио *Јаковљеву посланицу* у свој канон (Homiliae in Librum Jesu Nave 7.1 [PG 12,857]), он га назива „писмо у оптицају под Јаковљевим именом“ (Commentariorum in Evangelium Joannis 19, 6 [PG 14,596]), приликом чега, упућује на одређене сумње у њену аутентичност.¹⁴ О рецепцији *Јак* у Египту сведочи и најстарији преживели фрагмент текста *Јаковљеве посланице*, папирус P20 из 3. века.¹⁵ Упадљиво је да Оригенов учитељ, Климент Александријски, *Јак* уопште не спомиње.¹⁶ Према црквеном историчару Јевсевију, Климент Александријски је требало да коментарише „Јудину посланицу и друге саборне посланице“ (Historia ecclesiastica 6,14,1). На основу свега се претпоставља да Ориген вероватно није знао за ову посланицу из своје родне Александрије, већ из свог боравка у Палестини. Дионисије Александријски, најзначајнији Оригенов ученик и један од најистакнутијих епископа 3. века, у свом грчком писању једном наводи текст *Јаковљеве посланице* (1,13) као реч Писма (Interpretatio in Lucam 22.46; PG 10.1596). Стварање новозаветног канона у Египту довршено је 367. године, о чему сведочи 39. Васкршње писмо александријског патријарха (295–373), које садржи списак канонских књига, укључујући и *Јак* (PG 26,1176–1177).¹⁷ Атанасије Александријски сврстао је *Јаковљеву посланицу* као прву од саборних посланица које се стављају иза четири еванђеља и *Дела апостолских*, а испред Павлових посланица.¹⁸ Атанасије цитира *Јаковљеву посланицу* око 20 пута и користи 12 различитих стихова из ње.¹⁹ Дидим Слепи, Оригенов ученик, који је био истакнути хришћански писац у Александрији, аутор је првог темељног коментара *Јаковљеве посланице*. Оригинални текст немамо на грчком, али су сачувани фрагменти латинског превода Enarratio in epistolam Beati Jacobi (PG 39, 1749–1754).²⁰ Дидим Слепи око 23 пута цитира 16 стихова *Јаковљеве посланице* у својим другим теолошким списима. Од александријског писца заслужује пажњу и Кирил Александријски који је у својим грчким списима користио неколико ознака за апостола Јакова, на пример: *Христов ученик* (De Adoratione in Spiritu et Veritate 12; PG 68,836) или *ученик Спаситеља* (Commentarium in Amos Prophetam 37; PG 71,481). Поред тога, може се приметити да цитира Јаковљево дело много више него остали грчки писци. Из Јаковљеве посланице тако има укупно 124 цитата,²¹ у којима користи 39 стихова.²² И на крају, Кирило Александријски је написао и коментар на *Јаковљеву посланицу*, међутим, сачувани су

24 пута. Johnson, 1995, 130, заузима мишљење да је Ориген цитирао *Јак* око 36 пута.

13 *Јаковљева посланица* као део Писма помиње се и у фрагменту из катане Commentarii in evangelium Joannis 6,13 (GCS 10,488).

14 Metzger, 1987, 151.

15 Уп. Aland – Aland, 1989, 107.

16 У делу Климента Александријског може се наћи 27 места на којима се налазе могући трагови Јаковљевог дела. Међутим, *Јак* није изричито наведено. Види: Bemmerl, 2017, 517.

17 Gallagher – Meade, 2017, 118–129.

18 Што се тиче улоге коју је Атанасије одиграо у рецепцији *Јак* на Западу, уп. Yates, 2004, 273–288.

19 Johnson, 1995, 130.

20 Staab, 1924, 296–353, посебно 314–320.

21 За Кирила Александријског, текст *Јак* 3 био је један од најпопуларнијих стихова *Јак*. На њу се односи у вези са слабошћу људске природе у De Adoratione in Spiritu et Veritate 15; PG 68,949 а онда још 14 пута. Уп. Johnson, 2004, 73

22 Johnson, 1995, 130.

само фрагменти грчког оригинала (PG 74,1007-1012: *Fragmenta in Epistolam B. Jacobi apostoli*).

Што се тиче цркве у Палестини, приметно је да је Јаковљева посланица овде уживала велику популарност. Псевдоклиментовски спис *Ad virgines*, који је настао у Палестини или Сирији и вероватно је написан у 3. веку, садржи цитат *Јаковљеве посланице* који се односи на његову канонизацију (1,11,4).²³ Према сведочењу Јевсевија Кесаријског прву од такозваних саборних посланица требало је да напише апостол Јаков, епископ Јерусалима. Међутим, додаје се да се та посланица „сматра лажном”. Бар је многи стари писци нису споменули, као што је био случај са *Јудином посланицом*, која је такође једно од седам такозваних саборних посланица. Ипак знамо да се ова, „заједно са другим посланицама, чита у већини цркава” (*Historia ecclesiastica* 2,23,25). Међутим, сам Јевсевије препознаје је као истинску и канонску.²⁴ Кирило Јерусалимски *Јак* ставља у новозаветну књигу и наводи је као прву од седам саборних посланица (*Catechesis* 4,36; PG 33,500). Свештеник и егзегета Исихије из Јерусалима аутор је коментара на Јаковљеву посланицу (PG 93,1389–1390). Остали хришћански аутори који су уско повезани са Палестином и који широко користе Јаковљеву посланицу су софиста и ретор Прокоп из Газе и јерусалимски патријарх Софроније.²⁵ Коначно, Епифаније из Саламине *Јаковљеву посланицу* сврстава међу надахнуте списе (*Adversus haereses* 76,5; PG 42,561).

Ипак, није свако подручје ране Цркве исказивало исту пажњу за *Јаковљеву посланицу*. На пример, Црква у Кападокији користила се јако мало овим списом. Григорије Ниски тако не користи *Јаковљеву посланицу* нигде у свом раду, нити има назнака да је познаје. Његов брат Василије Велики епископ у кападокијској Каисарији, само неколико пута помиње Јаковљево дело (нпр. *De Baptismo* 1,3 [PG 31, 1529] упућујући на *Јак* 2,10). Тај је пропуст још изненађујући будући да је сам Василије у својим говорима развио теме које су практично биле идентичне темама из *Јаковљеве посланице*, нпр. *Quod Deus non est auctor malorum* (PG 31,329–353), *De invidia* (PG 31,372–385). Григорије Богослов наводи само уопштено позивање на *Јаковљеву посланицу* (нпр. референца на то како се 2,20 налази у *Oratio* 26 [PG 35,1233] и *Oratio* 40 [PG 36,425]), али *Јаковљеву посланицу* налазимо на листи надахнутих књига (PG 37,1597). Верује се да је захваљујући утицају Атанасија Александријског, пошто је Лаодикијски сабор (одржан око 360. године), који *Јаковљеву посланицу* поставља као главу седам саборних посланица у листи канонских књига Старог и Новог завета,²⁶ Јаковљево дело опште прихваћено на грчком истоку.

Међутим, већ у Сирији је другачија ситуација будући да је *Јаковљева посланица* имала потешкоћа у пријему и класификацији као канонске књиге. У спису *Doctrina Addai*, која је написана око 400. године, а која садржи списак канонских књига, чини се да се препознају само еванђеља, дела апостола и Павлове посланице. Такође, персијски мудрац Афрахат не спомиње Јаковљеву посланицу у својим *Demonstrationes*²⁷, Диодор из Тарса, који је дуго служио као учитељ и надређени манастиру у Антиохији и који је поставио темеље славе егзегетске школе Антиохије, никада није користио Јаковљеву

---

23 Dibelius, 1984, 75; Popkes, 2001, 10.

24 У свом трактату сам Јевсевије спомиње *Јак* 2,19 и 5,16 *De ecclesiastica theologia* (PG 24,965.976) и цитира из овог писма изричито, као из Писма у свом коментару на Псалме, *Commentaria in Psalmos* (PG 23,1244).

25 Johnson, 1995, 131.

26 Filippi – Lora 1994, 14.

27 Baumstark, 1922, 31.

посланицу у својим списима и признао је само *Прву Петрову* и *Прву Јованову посланицу*²⁸, док је његов ученик, Теодор Мопсуестијски одбио све посланице осим Павлових.²⁹ Разлози његовог деловања нису у потпуности познати.³⁰ Јован Златоусти иако је студент Диодора из Тарса, написао је коментар на *Јаковљеву посланицу* на грчком језику, од којих су сачувани само фрагменти (PG 64,1039–1052), и цитира Јаковљеву посланицу око 48 пута (користећи 20 стихова).³¹ Тек у *Пешишти* у раном петом веку, што је најраспрострањенији сиријски превод, *Јаковљева посланица* је документована заједно са *Првом Петровом посланицом*, иако он искључује друге саборне посланице.³² Одговор на питање зашто *Јаковљева посланица*, као и друге саборне посланице, није уживала такву пажњу, вероватно не лежи у питању њене каноничности већ у чињеници да њихова важност у том моменту није достигла значај и интересовање попут многих других новозаветних књига.³³

Потешкоће у пријему *Јаковљеве посланице* у канон могу се видети и у Цркви на Западу, где је овај спис уврштен у канон тек у другој половини 4. века. У Мураторијевом фрагменту (крај 2. века)³⁴, у коме су наведене неке саборне посланице (*Јудина посланица* и две Јованове посланице), *Јаковљева посланица* се не спомиње. Ова чињеница можда неће изненадити (*Прва Петрова посланица* такође није именована), јер се може повезати с чињеницом да је овај спис, попут *Посланице Јеврејима*, касније у Западној цркви опште признат као канонски. Ипак, у раду Иринеја Лионског може се пронаћи одјек *Јаковљеве посланице*,³⁵ који би можда показао знање о овом спису,³⁶ али није могуће рећи да ли је посматран као канонски део *Писма*.³⁷ Стога налаз остаје нејасан и двосмислен. Могућност рецепције *Јаковљеве посланице* код Иринеја не може се потпуно искључити, али може се са сигурношћу рећи да Иринеј никада *Јаковљеву посланицу* не наводи експлицитно као део *Писма* и никада га не користи као *Писмо*.³⁸ Тертулијан који има прилично стабилну идеју о концепту канона, очигледно није познавао *Јаковљеву посланицу*. Иако постоје неки језички идентитети између дела Тертулијана и Јакова, ове паралеле се разликују по садржају.³⁹ Стога је врло тешко дати јасан одговор на питање да ли је Тертулијан познавао *Јаковљеву посланицу* и да ли ју је икада користио у свом раду. Такође је упитно да ли је Иполит Римски знао за Јаковљево дело.⁴⁰ Латински црквени оци Кипријан Картагински и Лактанције, који су такође дошли из римске афричке провинције, вероватно нису знали за *Јаковљеву посланицу*.

---

28 Mußner, 1987, 40.

29 Wikenhauser – Schmid, 1973, 566–567.

30 Leipoldt, 1907, 247.

31 Johnson, 1995, 132.

32 Aland – Juckel, 1986, 27–32; Siker, 1987, 311–329.

33 Staab, 1924, 353.

34 О питању датирања Мураторијевог фрагмента, уп. Verheyden, 2003, 487–556.

35 Уп. *Adversus haereses* 5,1,1 (factores sermonum eius Christi facti) ca Јак 1,22 а (facti initium facturae) ca Јак 1,18; *Adversus haereses* 5,27,2 (ipse Abraham sine circumcisione et observatione sabbatorum credidit deo et reputatum est illi ad iustitiam et amicus dei vocatus est) ca Јак 2,23; *Adversus haereses* 5,34,4 (lex libertatis) ca Јак 1,25 а 2,12.

36 Mußner, 1987, 41. Dibelius, 1984, 52, верује да Иринеј црпи општу традицију о питању *Јак*.

37 Metzger, 1987, 151–153.

38 Опширније у: Blanchard, 1993.

39 Највећи консензус између дела Тертулијана и Јакова лежи у мотиву Авраама као Божјег пријатеља (*Adversus Iudaeos* 2: 7 / Јак 2: 3). Због различитих контекста, чини се да је Тертулијан мотив црпео из другог извора.

40 Mußner, 1987, 41. Metzger, 1987, 151 наводи да Иполит наговештава уводни стих *Јак*.

У западној цркви до средине 4. века постојала је готово потпуна тишина о питању *Јаковљеве посланице*. Тек под утицајем Истока, под којим су Иларије, Јероним и Августин, *Јаковљева посланица* постала је канонски спис у западном хришћанству. Иларије из Поатјеа користио је спис као дело апостола Јакова и послужио га као сведочанство Светом писму: Et Jacobus apostolus dixerit: Apud quem non est demutatio (Јак 1,17) (De Trinitate 4,8) PL 10,101). Ово је најранији цитат Јаковљеве посланице на Западу. Изузетно је што овај цитат не може бити изведен ни из једног познатог латинског превода, што сугерише да је Иларије аутор грчког превода. Поред тога, вреди приметити да је Иларије своје дело De Trinitate написао 356–358, када је био у егзилу у Малој Азији и на Истоку.⁴¹ Стога се не може искључити да је током егзила срео *Јаковљеву посланицу*.

Око 375. Ambrosiaster (име коментара непознатог аутора на посланице апостола Павла) цитира Јак 5,20, готово у складу с формулацијом Вулгате и означава аутора посланице као апостола Јакова (In Galatas 5,10; PL 17,366). У латинској цркви укључивање *Јаковљеве посланице* у канон снажно су подржали Јероним и Августин. Јероним (око 347–420), један од најважнијих црквених отаца и црквених учитеља, укључио је *Јаковљеву посланицу* у свој латински превод – Вулгате, и често га цитирао у својим списима,⁴² али је оставио сумњу у аутентичност његовог ауторства. Године 392/393 Јероним је написао: Јаков звани брат Господњи [...] написао је једно писмо које се налази међу седам саборних посланица. Каже се да га је објавила друга особа под његовим именом, иако је с временом полако добијао на озбиљности (De viris illustribus 2; PL 23,609).⁴³

Августин (354–430), епископ ипонски, у списима De doctrina christiana изречито сведочи о каноничности Јаковљеве посланице (2,8; PL 34,41: totus autem canon Scripturarum [...] his libris continentur: [...] et una Jacobi [...]), користи га као и друге новозаветне књиге⁴⁴ и претпоставља његов апостолски ауторитет.⁴⁵ Августин је написао и коментар на Expositio Epistolae Jacobi, који није сачуван, али он сам сведочи о његовом постојању (уп. Retractationes 2,32; PL 32,643–644; CSEL 36,169). Коначно, два провинцијска синода у Хипону (393)⁴⁶ и Картагини (397),⁴⁷ допринела су стављању *Јаковљеве посланице* у канон.⁴⁸ За коначан крај дискусија о уврштавању *Јаковљеве посланице* у канон новозаветних књига на западу сматра се Decretum Gelasianum (око 492–496.), који садржи свих 27 књига данашњег Новог завета.⁴⁹

---

41 Ropes, 1991, 101.

42 Нпр. Јак 2,10 у Commentarius in Ecclesiasten 9 (PL 23,1090); Јак 3,5 у Commentaria in Isaiam 18,66 (PL 24,689)5,4,6,7; Јак 1,16–17 у Adversus Jovinianum 1,39 (PL 23,266).

43 О чињеници да је *Јаковљева посланица* била позната у Римској цркви као поштовани документ пре 392/393. године, сведочи и његов навод код Пелагија (360–418). Уп. Yates, 2002, 482–489.

44 Августин окупља Гал 5,6 и Јак 2,19–26 много пута како би разјаснио питање вере и двела (уп. нпр. De fide et operibus 14,23 [PL 40,212]; De Trinitate 15,18 [PL 42,1083]; De gratia et libero arbitrio 7,18 [PL 44,892]. Користи Јак 1,17 да потврди Божју непроменљивост (уп. De Trinitate 1,1 [PL 42,821]) и да истакне да је Бог извор праведности (уп. De spiritu et littera 11,22 и 63 [PL 44,207.214 и 242]).

45 Bergauer, 1962, 27–28.

46 Filippi – Lora, 1994, 20–23.

47 Souter, 1913, 220–221.

48 Chaine, 1927, XXIV; Frankemölle, 1994, 99.

49 Filippi – Lora, 1994, 30–33. Питање зашто је било тако касно у раној историји Цркве савремени аутори подучавају на различите начине. Преглед мишљења стоји Metzner, 2017, 49–50.

Први заиста потпуни коментар на *Јаковљеву посланицу* написао је бенедиктински монах Беда Поштовани (Beda Venerabilis 672/673–735)⁵⁰, користећи раније коментаре. Поред тога, Беда узима такозвану канонску интерпретацију тако што *Јаковљеву посланицу* тумачи на основу тематских аспеката користећи друге библијске локације Старог и Новог завета.⁵¹

Под утицајем Августина и Јеронима, *Јаковљева посланица* је примљена и коментарисана током средњег века без икакве сумње у њено апостолско порекло. У 14. веку, Никола од Лире (1270–1339) користио је коментаре Беде Поштованог и ранијих извора да би направио белешке о овом спису. Из 15. века, коментар на *Јаковљеву посланицу* долази од картузијанца Дионисија (1402–1471), који карактерише значајну независност у односу на раније коментаре.⁵²

Јаковљева посланица и реформација

Неизвесности у антици о *Јаковљевој посланици* допринеле су новим сумњама током периода реформације.⁵³ Еразмо Ротердамски (1466–1536) није само споменуо сумњу у аутентичност ауторства *Јаковљеве посланице*, што је Јероним наговестио, већ је и то са резервом истакао у *Annotationes in Novum Testamentum* 1516. Он је са скептицизмом истакао и одсуство „*maiestas et gravitas apostolica*“, као и одсуство хебреизама које бисмо вероватно очекивали од апостола Јакова, епископа у Јерусалиму.⁵⁴ Поред тога, Еразмо је мислио да је било који други аутор по имену Јаков могао да напише ову посланицу. Двојбу о апостолском пореклу Јаковљевог писма изразио је и кардинал Кајетан (1469–1534).⁵⁵

Мартин Лутер (1483–1546), својом теолошком критиком *Јаковљеве посланице*, отвара сасвим нови одељак историје рецепције тог списка. Његова критика није изазвала сумњу у аутентичност ауторства која је настала у доба патристике, већ се више односила на теолошку страну. У предговору такозваног септембарског издања Библије (објављеног 21. септембра 1522. у Витенбергу) *Јаковљева* и *Јудина посланица*, изјављује Лутер не сматрају се апостолским писмима. Он тврди да иду директно против апостола Павла и његове науке о оправдању, која се постиже само вером, и да штавише, Јаков који је у више наврата именовао Христа не учи ништа о његовој патњи и Васкрсењу. Међутим, апостолска проповед је проповед о патњи и Васкрсењу Исуса Христа и његовој улози / служби.⁵⁶ Према понављаној цитираној реченици из Општег предговора

---

50 Venerabilis, 2000.

51 За више информација о тумачењу Беде Поштованог: Frankemölle, 1994, 102–105.

52 Johnson, 1995, 139.

53 У вези с реформским струјама пре говора Мартина Лутера, вредно је споменути Петра Валдеса (око 1140 – око 1205), који је одабрао Јак због етике сиромаштва као један од оснивачких текстова покрета за реформу на прелазу 12. и 13. века. У исповедању вере цитиран је текст *Јак* 2,26. Уп. Gonnet 1958, 32–36.

54 Dibelius, 1984, 78

55 Wikenhauser – Schmid, 1973, 567–568.

56 Уп. Luther, 1931, 384–385: „Die Epistel Sanct Jacobi ... acht ich sie für keyns Apostel schrifft, unnd ist das meyn ursach. Auffs erst, das sie stracks widder Sanct Paulon unnd alle ander schrifft, den wercken die rechtfertigung gibt ... Auffs ander, dass sie will Christen leutt leren, vnnd gedenckt nicht eyn mal ynn sol- cher langer lere, des leydens, der aufferstehung, des geysts Christi, er nennet Christum ettlich mal aber er leret nichts von yhm..., sondern sagt von gemeynem glawben an Gott ... Vnd daryn stymmen alle rechtschaffene heyliche bucher vber eyns, das sie alle sampt Christum predigen und treyben, Auch ist das der rechte prufesteyn alle bucher zu taddelln, wenn man sihet, ob sie Christum treyben, odder nit ... Was

овој Библији из 1522. године Лутер је видео у поређењу с другим новозаветним књигама (Јн, Рим, Гал, Еф и IПетр) у Јаковљевом делу „посланицу која у себи нема еванђеље.“⁵⁷ Без сумње, „Павлово еванђеље“ остаје норма за целу теологију за Лутера. Павлова христологија мерило је припадности канону. Као што је познато, Лутер никада није искључио Јаковљеву посланицу из Библије. Ипак, као критеријум припадања канону, изјавио је да ли „проповедају Христа“ (Christum predigen und treyben), будући да „оно што не учи Христа више није апостолско“.⁵⁸

Лутерову теолошку критику Јаковљеве посланице многи протестанти су у потпуности прихватили, али било је и оних који су га ублажили или чак одбили, попут Меланхтона, Калвина и Цвинглија.⁵⁹ Реформациони теолог Филип Меланхтон (1497–1560), који је саветовао и Мартина Лутхера, био је мишљења да Павлова писма нису у супротности са Јаковљевом посланицом.⁶⁰ За разлику од Еразма и Лутера, чини се да је Урлицх Цвингли (1484–1531) није сумњао у апостолски извор *Јаковљеве посланице*. Био је уверен да је аутор апостол Јаков. Што се тиче трновитог питања вере и дела, Цвингли није имао потешкоћа у проналажењу склада између Јакова и Павла, позивајући се на чињеницу да су оба апостола само окренула своје записе различитим адресарима. Цвингли не да није оспорио Јакову ауторитет, већ га је поставио и у исти положај са Павлом. Цвингли је Јаковљеву посланицу високо ценио, можда чак и више од било којег другог новозаветног списка, јер му је главна тема била врхунац вере у преговорима⁶¹ – 1564), чији је коментар *Јаковљева посланица*, које је првобитно објављено на француском 1550. године, можда најбољи трактат овог писма из 16. вијека.⁶² Тачан идентитет аутора посланице много је мање важан од божанског порекла списка. А ако се чинило да Јаков проповеда мање о Христовој милости него што бисмо желели, његово писмо садржи упечатљиве исечке, према Калвину. Упорност, тражење Бога, практиковање религије, приписивање нашем језику итд.⁶³

Сабор у Тренту, на својој четвртој седници 8. априла 1546. декретом о Светом писму, не само да је дефинисао потпуну каноничност *Јаковљеве посланице*,⁶⁴ већ ју је користио и као експлицитно упутство за сакрамент исцелења болесних⁶⁵ и традиционалне разумевање односа вере и дела.⁶⁶ У наредном периоду италијански кардинал Роберт Белармино (1542–1621), један од водећих теолога контрареформације,

---

Christum nicht leret, das ist nicht Apostolisch.“ Још критичнија оцена Јамесовог рада може се наћи у такозваном "разговору за столом" (Тисцхреде) из 1542. године: „Epistolam Jacobi eiecimus ex hac schola, denn sie soll nichts, nullam syllabam habet de Christo. Er nennt auch Christum nicht eins, nisi in principio ... De passione et resurrectione Christi sagt er nicht ein wort, das doch allr apostell predigt ist gewest. Dazu ist da kein ordo noch methodus.“

57 Уп. Luther, 1931, 10: „sankt Jacobs Epistel ein rechte stroern Epistel“. Овај израз вероватно се односи на 1 Кор 3, 12–13. У овом случају, Лутер верује да би теологију требало градити „златом“ Јована, Павла и Петра, који одлично говоре о Христу, али не и „сламом“ из Јак, јер неће поднети коначни *тест ватре*. Међутим, Лутер је одбацио тврдњу о „сламнатој посланици“, која је углавном превиђена, из каснијих издања Немачке Библије 1534-1545 / 46. Уп. Metzner, 1987, 1.

58 У вези са оценом Мартина Лутера о Јак, види даље: Wengert, 2013, 1–7.

59 Уп. Leiboldt, 1908, 119.

60 Уп. Willberg, 2014, 17–20.

61 Уп. Schmidt-Clausing, 1969, 575–580.

62 У свом коментару на *Јак*, Калвин наводи да овај спис не садржи ништа недостојно Христовог апостола и пуно је упутства у корист хришћанског живота. Уп. Calvin, 1855, 276.

63 George, 1986, 374–375.

64 Denzinger – Hünermann, 1999, 1503.

65 Исто, 1699.

66 Исто, 1535.

систематски је расправљао о осам засебних аргумената против *Јаковљеве посланице*. Из овог периода потичу и два опсежна коментара на овај спис. Фламмански језуита Корнелије а Лapid (1567–1637), који је написао детаљне научне коментаре на све библијске књиге (осим Јевр и Јов) и сматран је најплодоноснијим исходом језуитског реда, написао је опсежан коментар на *Јаковљеву посланицу* (*Commentaria in Acta Apostolorum, Epistolas Canonicas et Apocalypsin*), која садржи не само анализу језичких детаља за сваки стих текста, већ и анализу низа књижевних подлога из класичне литературе. Холандски католички теолог Гуилиелмус Естиус (1542–1613) аутор је другог важног коментара *Јаковљеве посланице* (*Commentariorum in epistolas apostolicas*). Иако ово импресивно дело не садржи много историјских информација, оно се пажљиво обраћа на језичке теме текста и улази у бурну расправу са ”јересима”, односно протестантима.⁶⁷

У наредним вековима, ставови по питању *Јаковљеве посланице* поларизовани су у две групе. С једне стране, постоје коментари са теолошким карактером који позитивно оцењују поруку Јак и показују да овај спис није у супротности са ставовима апостола Павла о теми вере и дела. С друге стране, настају студије и коментари у којима њихови аутори наглашавају књижевне и историјске аспекте Јаковљевог рада и упоређују их са грчко-римском и јеврејском литературом. Нпр. Јохан Албрехт Бенгел (1687–1752) у свом коментару објављеном 1773, који се одликује филолошким фокусом, тврди да, у погледу вере и дела, Јаков и Павле изражавају два различита стајалишта која нису контрадикторна.⁶⁸ Насупрот томе, Јохан Готфрид Хердер (1744–1803.) у свом делу *Briefe zweener Brüder Jesu in unserm Kanon* (1775) сматра да је Јаков, брат Господњи, аутор Јаковљевог писма, на почетку јеврејско – хришћанског покрета води ка евионитизму.⁶⁹ Фридрих Хајнрих Керн (1790–1842), који је у свом дјелу *Der Character und Ursprung des Briefes Jacobi* (1835) такође повезао Јаковљев језик и његово мишљење са прожимањем јеврејског хришћанства у литератури псевдоклимента. Према његовом мишљењу, *Јаковљеву посланицу* треба посматрати у контексту непријатељства између маргинализованих јудео-хришћанских заједница и превладавајућих паганских хришћанских црквених заједница.⁷⁰ Овај смер добио је замаха у Тибингеншкој школи, где се Фердинанд Кристиан Баур (1792–1860) ангажује у доказивању противречности између Јаковљевих и Павлових ставова.⁷¹

Јаковљева посланица од 19. века до данас

У 19. веку приговор на *Јаковљеву посланицу* из догматских разлога (Лутер: неспојивост са еванђељем) замењен је сумњом у историјску аутентичност (посланица се сматрало лажним углавном из језичких разлога: висок ниво грчког језика не може се приписати Јакову, брату Господњем) и његово укључивање крајем првог или почетком другог века.⁷²

---

67 Johnson, 1995, 142–143.

68 Bengel, 1891, 957.

69 Fabris, 2004, 36.

70 Johnson, 1995, 147–148.

71 Baur, 1860, 122–123.

72 Lebrecht de Wette, 1834, 266; Holtzmann, 1892, 335–336; Jülicher, 1906, 192–193 указују на могуће формирање списка између 125-150. Детаљан списак аутора из 19. века пружа Johnson, 1995, 146–152.

Однос *Јаковљеве посланице* према старозаветној јеврејској паренези и одсуство специфичних хришћанских идеја (експлицитна размишљања о патњи, смрти и васкрсењу Исуса Христа, тј. сведочењу спасења) навели су неке истраживаче да закључе да је *Јаковљева посланица* има корене у неком другом, непознатом аутору. Новозаветник из Стразбура, Фридрих Спита (1852–1924) сматрао је *Јаковљеву посланицу* оригиналним делом јеврејског аутора, настало у 1. веку. Хришћански уредник је то приписао Јакову, брату Господњем, а потом је такође уписао име Исуса Христа у Јак 1,1; 2,1⁷³. Међутим ово гледиште је потпуно неубедљиво јер посланица не садржи ништа што би само Јеврејин могао да каже и поред тога, Спита није обраћао пажњу на елементе у посланици, које није могуће разјаснити из јеврејске традиције.

Опрезније изјаве дао је новозаветни професор у Цириху Арнолд Мајер (1861–1934), који је порекло *Јаковљеве посланице* видео у јеврејско-хеленистичком псевдоепиграфу (проповед написан за рецитацију у хеленистичкој синагоги) из прве половине првог века нове ере. Спис је, према њему настао на сиријско - палестинској обали између Антиохије и Кесарије и који су хришћани христијанизовали и уврштавали у своју литературу у годинама 80-90 након Христа.⁷⁴ Његово мишљење је вредно пажње јер је управо испитао оно што се не може сматрати јеврејским. Поред тога, покушао је да покаже да је хришћанским променама оригинални аранжман раних јеврејских списа увелико нарушен. Позивајући се посебно на старозаветне девтероканонске књиге и апокрифне списе (посебно *Тестамент дванаест патријарха*) и јеврејску ономастику и есхатологију, А. Мејер је покушао доказати да Јаковљево писмо алегоријски говори о Јакову и његових дванаест синова, дванаест израилских патријарха. Будући да у *Јаковљевој посланици* није могуће пронаћи било какве знакове секундарног хришћанства, ове хипотезе још нису нашле одговор на егзегету. Иако се та претпоставка више не подржава, врло често се истиче да је христолошко сведочанство о *Јаковљевој посланици* врло скромно, поготово у поређењу са делом апостола Павла.⁷⁵ У 20. веку је било чак и аутора који се или уопште нису бавили *Јаковљевом посланицом*,⁷⁶ или се њом баве само маргинално,⁷⁷ или му ускраћују равноправан положај у канону, поред еванђеља и Павлових посланица.⁷⁸ То ствара утисак да је *Јаковљева посланица* нека врста канонског списа другог реда.⁷⁹ Нова истраживања покушавају да побољшају слику о *Јаковљевој посланици* и рехабилитују њен положај током последњих тридесет година.⁸⁰ Све више и савременији аутори указивали су на важност христологије у овом спису.⁸¹

73 Spitta, 1896, 1–239; Уп. такође Massebieau, 1895, 249–283, према којем је аутор оригиналне посланице могао бити „само хеленистички Јевреј“, наиме „васпитач“ (стр. 270), на који је утицао есенски идеал побожности (стр. 275–279).

74 Meyer, 1930, 240–305.

75 Bultmann, 1980, 496 тврди да „das spezifisch Christliche (in diesem Brief) auffallend dünn ist“. Schnackenburg, Die sittliche 1988, 198, наводи да у Јак „eine Christologie fast völlig ausscheidet“. Allison, 2013, 90 тврди: „The upshot is that we know next to nothing about the Christology of our author.“

76 Conzelmann, 1967. Из ове публикације није могуће разумети да у Новом завету постоји Јаковљева посланица. У регистру библијских места се не помиње.

77 Gnilka, 1994, 444–453, расправља о Јак само као о "екскурсу".

78 Stuhlmacher, 1999, 69.

79 Elliot, 1993, 71

80 Von Gemünden–Konrad–Theissen, 2003.

81 Karrer, 1989, 187, Frankemölle, 1994, 376–387.

Франц Муснер сматра да се *Јаковљева посланица* садржи важне христолошке елементе у вези с Исусовим етичким захтевима, иако христологија није његово средиште.⁸² Кристоф Бурхард сматра да Јаковљева посланица садржи важну профилисану христологију⁸³, док Удо Шнеле позивајући се на необичне хришћанске деноминације у Јак 1,1 и 2,1 и на референце на „Господа“ Исуса у посланици Јакова, указује на основни значај христологије у овом спису.⁸⁴

Од почетка 20. века, научне студије и коментари усмерили су пажњу на историју форми и редакцију, а расправа је поново отворена о историјском и књижевном пореклу Јаковљевог дела.⁸⁵ Крај 20. века и почетак 21. века обележили су истраживања *Јаковљеве посланице* која погодују структуралној, језичкој и реторичкој анализи текста. Из овог историјског прегледа произлази да је ово кратко новозаветно дело постало лабораторија библијске херменеутике и имало значајну улогу у развоју хришћанске мисли.

Закључак

Јаковљева посланица, која припада збирци од седам саборних посланица новозаветна је књига која је као једна од последњих књига заузела неспорни положај у канону Новог завета. Иако се не може у потпуности искључити да код Иринеја Лионског већ постоје одједи овог списка, познавање *Јаковљеве посланице* и његово укључивање у новозаветни канон у Цркви на Истоку може се активно пратити тек од Оригена Александријског. Иларије из Поатјеа дао је најранији навод о *Јаковљевој посланици* на Западу. Док о уврштавању овог списка у канон у Египту сведочи 397. Васкршње писмо александријског патријарха Атанасија из 367. године и његово примање у канон у Сирији документовано је сиријским преводом Пешито с почетка 5. века. Дидим Слепи написао је први коментар на *Јаковљеву посланицу* на Истоку; Беда Венерабилис написао је први заиста потпуни коментар посланице на Западу. У периоду реформације не појављују се само сумња у аутентичност ауторства *Јаковљеве посланице*, које је већ настало у доба патристике, већ постоје и оштре критике у вези са садржајем овог списка. Лутерове критике о *Јаковљевој посланици*, које су га сматрале „истински посланицом која нема евангелички карактер”, многи протестанти су у потпуности прихватили, али било је и оних који су је ублажили или чак одбили. Последњих деценија новозаветни истраживачи покушавају да побољшају слику ове посланице и рехабилитују њен положај. *Јаковљева посланица*, ипак једна је од важних књига Новог завета. Овај спис је опомена на активни хришћански живот вере, који је Божји дар и који оснажује човека до активне љубави према потребитима (*Јак* 1, 29–27; 2,1–13).

---

82 Mußner, 1987, 46–47, Schnakkenburg, 1989, 416–423.

83 Burchard, 1991, 353–368.

84 Schnelle, 2007, 581; Baker, 2002, 47–57; Assaël – Cuvillier, 2013, 68–94.

85 Dibelius, 1921, 1984.

Литература

- Aland, Barbara – Juckel, Andreas (1986): *Das Neue Testament in syrischer Überlieferung, I, Die Großen Katholischen Briefe*, ANTF 7, Berlin: Walter de Gruyter.
- Aland, Kurt – Aland, Barbara (1989) *Der Text des Neuen Testaments: Einführung in die wissenschaftlichen Ausgaben sowie in Theorie und Praxis der modernen Textkritik*, Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft.
- Allenbach, Jean et al. (ed.) (1980), *Biblia Patristica III. Index des Citations et Allusions Bibliques dans la Littérature Patristique. Origène*, Paris: Centre National de la Recherche Scientifique.
- Allison, Dale C. (2013) *A Critical and Exegetical Commentary on the Epistle of James*, ICC, New York, Bloomsbury.
- Baker, William R. (2002): „Christology in the Epistle of James,“ *Evangelical Quarterly* 74, 47–57
- Baumstark, Anton (1922): *Geschichte der syrischen Literatur mit Ausschluss der christlich-palästinensischen Texte*, Bonn: A. Marcus und E. Webers Verlag.
- Baur, Ferdinand Christian (1860): *Das Christentum und die christliche Kirche des drei ersten Jahrhunderte*, Tübingen: L. Fr. Fues.
- Bemmerl, Christian (2017): „Die frühe Rezeption des Jakobusbriefs und die Geschichte des neutestamentlichen Kanons,“ *Annali di Storia dell’Esegesi* 34/ 2, 513–535.
- Bengel, Johann Albrecht (1891): *Gnomon Novi Testamenti in quo ex nativa verborum vi simplicitas, profunditas, concinnitas, salubritas sensuum coelestium indicatur*, Stuttgartae: J. F. Steinkopf.
- Bergauer, Paulus (1962): *Der Jakobusbrief bei Augustinus und die damit verbundenen Probleme der Rechtfertigungslehre*, Wien: Herder.
- Blanchard, Yves-Marie (1993): *Aux sources du canon, le témoignage d’Irénée*, Cogitatio fidei 175, Paris: Cerf.
- Brooks, James (1969) „The Place of James in the New Testament Canon,“ *Southwestern Journal of Theology* 12, 41–55.
- Brown, Raymond E. (1997): *An Introduction to the New Testament*, New York: Doubleday.
- Bultmann, Rudolf (1980): *Theologie des Neuen Testaments*, UTB 630, Tübingen: J. C. B. Mohr (Paul Siebeck).
- Chaine, Joseph (1927): *L’Épître de saint Jacques*, EtB, Paris: J. Gabalda.
- Coker, Jason (2015): *James in Postcolonial Perspective: The Letter as Nativist Discourse*, Minneapolis: Fortress.
- Conzelmann, Hans (1967): *Grundriß der Theologie des Neuen Testaments*, München: Chr. Kaiser.
- Denzinger, Heinrich – Hünermann, Peter (ed.) (1999): *Enchiridion symbolorum definitionum et declarationum de rebus fidei et morum / Kompendium der Glaubensbekenntnisse und kirchlichen Lehrentscheidungen*, Freiburg – Basel – Rom – Wien: Herder.
- Dibelius, Martin (1921): *Der Brief des Jakobus*, KEK 15, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Dibelius, Martin (1984): *Der Brief des Jakobus*, KEK 15, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Elliot, John H. (1993): „The Epistle of James in Rhetorical and Social Scientific Perspective: Holiness-Wholeness and Patterns of Replication,“ *Biblical Theology Bulletin* 23.

- Filippi, Alfio – Lora, Erminio (ed.) (1994): *Enchiridion biblicum: Documenti della chiesa sulla Sacra Scrittura, Edizione bilingue*, Bologna: Dehoniane.
- Foster, Robert J. (2014): *The Significance of Exemplars for the Interpretation of the Letter of James* Wissenschaftliche Untersuchungen zum Neuen Testament 2. Reihe 376, Tübingen: Mohr Siebeck.
- Frankemölle, Hubert (1994): *Der Brief des Jakobus*, I, ÖTKNT 17/1, Gütersloh: Gerd Mohn.
- Frankemölle, Hubert (1994): *Der Brief des Jakobus*, II, ÖTKNT 17/2, Gütersloh: Gerd Mohn.
- Gallagher, Edmon L. – Meade, John D. (2017): *The Biblical Canon Lists from Early Christianity: Text and Analysis*. Oxford: Oxford University Press.
- George, Timothy, „A Right Strawy Epistle‘: Reformation Perspectives on James,“ *Review & Expositor* 83, 374–375.
- Gnilka, Joachim (1994): *Theologie des Neuen Testaments*, HThK.S 5, Freiburg: Herder.
- Gonnet, Giovanni (ed.) (1958): *Enchiridion fontium valdensium (Recueil critique des sources concernant les Vaudois au moyen âge): du IIIe Concile de Latran au Synode de Chanforan (1179–1532)*, Torre Pellice: Libreria Editrice Claudiana.
- Hardy Ropes James (1991): *A Critical and Exegetical Commentary on the Epistle of St. James*, ICC, Edinburgh: T. & T. Clark.
- Johnson, Luke Timothy (1995): *The Letter of James: A New Translation with Introduction and Commentary*, AncB 37A, New York: Doubleday.
- Johnson, Luke Timothy (2004): *Brother of Jesus, Friend of God: Studies in the Letter of James*, Grand Rapids, MI – Cambridge: Eerdmans.
- Jülicher, Adolf (1906): *Einleitung in das Neue Testament*, Tübingen: J. C. B. Mohr (Paul Siebeck).
- Karrer, Martin (1989): „Christus der Herr und die Welt als Stätte der Prüfung. Zur Theologie des Jakobusbriefs,“ *Kerygma und Dogma* 35, 166–187.
- Lebrecht de Wette, Wilhelm Martin (1834): *Lehrbuch der historisch-kritischen Einleitung in die kanonischen Bücher des Neuen Testaments*, Berlin: G. Reimer.
- Leipoldt, Johannes (1907): *Geschichte des neutestamentlichen Kanons, I, Die Entstehung*, Leipzig: J. C. Hinrichs'sche Buchhandlung.
- Luther, Martin (1931): „Vorrhede auff die Episteln Sanct Jacobi vnnnd Judas (1522),“ in *D. Martin Luthers Werke. Kritische Gesamtausgabe*. Die Deutsche Bibel (WA DB), Bd. 7, Weimar: Hermann Böhlhaus Nachfolger.
- Massebieau, Louis (1895): „L'épître de Jacques: Est-elle œuvre d'un Chrétien,“ *Revue de L'histoire des religions* 32.
- Mayor, James (1892): *The Epistle of St. James: The Greek Text with Introduction, Notes and Comments*, London: Macmillan.
- Meinertz, Max (1905): *Der Jakobusbrief und sein Verfasser in Schrift und Überlieferung*, Freiburg: Herder.
- Metzger Bruce M. (1987): *The Canon of the New Testament: Its Origin, Development, and Significance*, Oxford: Clarendon Press.
- Metzner, Rainer (2017): *Der Brief des Jakobus*, ThHK 14, Leipzig: Evangelische Verlagsanstalt.
- Meyer, Arnold (1980): *Das Rätsel des Jakobusbriefes*, BZNW 10, Gießen: Alfred Töpelmann.
- Moo, Douglas J. (2009): *James: An Introduction and Commentary*, TNTC 16, Nottingham – Downers Grove, Inter-Varsity Press.

- Mußner, Franz (1987): *Der Jakobusbrief*, HThK XIII/1, Basel – Freiburg – Wien: Herder.
- Mußner, Franz (1970): „Direkte‘ und ‚indirekte‘ Christologie im Jakobusbrief,“ *Catholica* 24, 111–117.
- Nienhuis David R. (2007): *Not By Paul Alone: The Formation of the Catholic Epistle Collection and the Christian Canon*, Waco, Baylor University Press.
- Painter, John (2004): *Just James: The Brother of Jesus in History and Tradition*, Second edition Studies on Personalities of the New Testament, Columbia: University of South Carolina Press.
- Popkes, Wiard (2001): *Der Brief des Jakobus*, ThHK 14, Leipzig: Evangelische Verlagsanstalt.
- Schmidt-Clausing Fritz (1969): „Die unterschiedliche Stellung Luthers und Zwinglis zum Jakobusbrief,“ *Reformatio* 18, 575–580
- Schnackenburg, Rudolf (1988): *Die sittliche Botschaft des Neuen Testaments*, Bd. 2, *Die urchristlichen Verkündiger*, HThK.S 2, Freiburg – Basel – Wien: Herder.
- Schnelle, Udo (2007): *Theologie des Neuen Testaments*, UTB 2917; Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Siker Jeffrey S. (1987): „The Canonical Status of the Catholic Epistles in the Syriac New Testament,“ *The Journal of Theological Studies* 38, 311–329.
- Souter, Alexander (1913): *The Text and Canon of the New Testament*, New York: Charles Scribner’s Sons.
- Spitta, Friedrich (1896): *Zur Geschichte und Literatur des Urchristentum*, Bd. II: *Der Brief des Jakobus. Studien zum Hirten des Hermas*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Staab, Karl (1924): „Die griechischen Katenenkommentare zu den katholischen Briefen,“ *Biblica* 5, 296–353.
- Stuhlmacher, Peter (1999): *Biblische Theologie des Neuen Testaments*, Bd. II: *Von der Paulusschule bis zur Johannesoffenbarung. Der Kanon und seine Auslegung*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Verheyden, Joseph (2003): „The Canon Muratori: A Matter of Dispute,“ in: Jean-Marie Auwers – Henk Jan de Jonge (eds.) *The Biblical Canons*, BEThL 163, Leuven: University Press.
- Wikenhauser, Alfred – Schmid, Josef (1973): *Einleitung in das Neue Testament*, Freiburg: Herder.
- Willberg, Hans-Arved (2014): *Die seelsorgerische Bedeutung des Jakobusbriefs: Biblisch-psychologische Auslegung*, Ettlingen: Institut für Seelsorgeausbildung.
- Williams, Frances E. (1996): „The Apocryphon of James (Introduction and Translation),“ in James M. Robinson (ed.) *The Nag Hammadi Library in English*, Leiden – New York – Köln: E. J. Brill.
- Yates, Jonathan P. (2004): „The Reception of the Epistle of James in the Latin West: Did Athanasius Play a Role?“ in: Jacques Schlosser (ed.) *The Catholic Epistles and the Tradition* BEThL 176, Leuven: University Press.
- Yates, Julian (2002): „The Canonical Significance of the Citations of James in Pelagius,“ *Ephemerides theologicae Lovanienses* 78, 482–489.

Milan Kostrešević

**RECEPTION OF JAMES EPISTLE
IN THE EASTERN AND WESTERN CHURCH**

The Letter of James, although one of the last to be included in the canonical list, has gained an undisputed position in the Canon of the New Testament. Our study, which looks at the history of the reception of the Letter of James from the time of its first use and its acceptance into the New Testament canon to the present, is divided into three parts. The first presents the history of the early reception of the Letter of James and its inclusion in the canon of the New Testament. The second part discusses the attitudes towards and judgments on the Letter of James during the Reformation. Finally, the third part briefly describes what interest the Letter of James has enjoyed from the nineteenth century to the present and how it is viewed now. It is apparent from the history of the reception of the letter, which was generally overlooked in the history of the Church, that it has become the subject of attention of contemporary authors who seek to rehabilitate its position.